

George Bernard Shaw (26. července 1856 – 2. listopadu 1950)

Autorka: Juliana R.

Obtížnost, s jakou je možné zařadit **George Bernarda Shawa** na politické škále, ilustruje detail z jeho duševního života. V době, kdy jako mladík začal chodit do britské Národní knihovny a ponořil se do jejího fondu, prý u stolu simultánně studoval Marxův *Kapitál* a partituru *Nibelungů*. Zdálo se mu totiž, že obě díla mají společnou myšlenku: vyzývají k revolučnímu boji. „Pravá revoluční činnost,“ napsal později, „je připravovat příchod nadčlověka.“

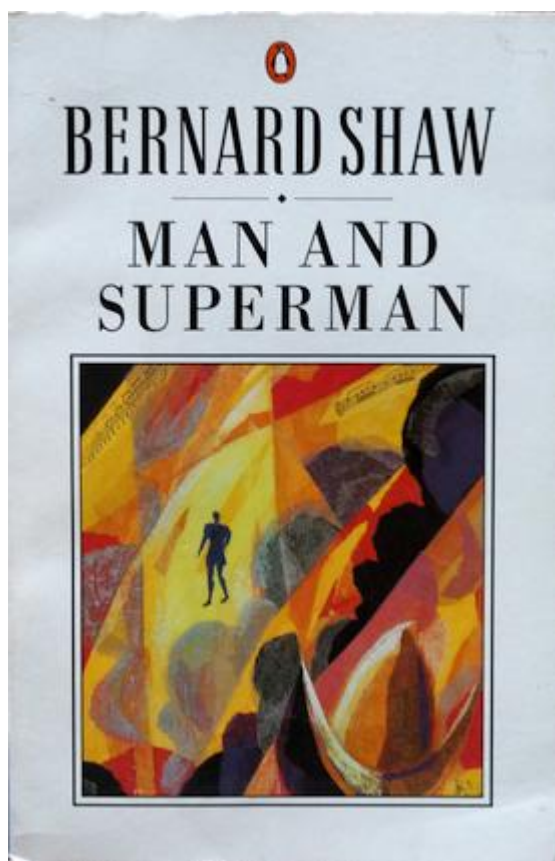
Irský dramatik, filosof a romanopisec – abychom uvedli nejznámější z charakteristik jeho mnohostranné osobnosti – bývá někdy řazen k levici. Děje se tak především proto, že patřil k předním členům socialistické **Fabiánské společnosti** a že se netajil sympatiemi k Sovětskému svazu, které neochably ani po návštěvě této země (v roce 1941) a po přátelské debatě s J. V. Stalinem. Zleva naopak bývá kritizován jako stoupenec eugeniky, filosofický idealista či elitista, vyznavač osamělého velikána. Sám Shaw za své inspirátory označoval Nietzscheho, Wagnera a Ibsena – onoho **Ibsena**, který byl nejen sociálním revolucionářem, ale také rozdělval lidi na „voříščí a pudličí“, tedy na průměrné davy a kultivované vůdce. 1] Základním kamenem Shawovy myšlenkové soustavy, právě tak jako té Nietzscheovy, je evoluce, chápaná nejen biologicky, ale i metafyzicky. Také jeho socialismus (pod způsobou fabiánství) lze nazvat *socialismem evolučním* namísto revolučního: usiluje o pomalou a nekrvavou změnu prostřednictvím pronikání fabiánů do parlamentu a místních samospráv. Zkrátka pokud Shaw patří k levici, pak značně neortodoxní – a podnětné, jak kacíři bývají.

Jedním z hlavních rysů, jež činí tohoto myslitele zajímavým i pro pravicového čtenáře, je Shawův **surhumanismus**. Vtělil ho především do dvou děl – do hry *Člověk a nadčlověk* (1905) a zčásti i do pentalogie her, které nesou souhrnný název *Zpět k Methusalemovi* (1918-20). Shawův „vyšší člověk“, jenž musí překonat soudobé lidstvo, se liší od Nietzscheho nadčlověka i od nadčlověka Pierra Teilharda de Chardin a stojí zato, aby byl poznán.

Nadčlověk, demokrat budoucnosti

Člověk a nadčlověk vyšel v roce 1905 s podtitulem *Komedie a filosofie*. Na scénu byl uveden

dva roky poté a hrál se bez filosofického intermezza, jak je zvykem dodnes. Shaw v této veselohře pracuje s archetypem dona Juana, ovšem značně sublimovaným. V hlavním hrdinovi Janu Tannerovi, Juanově potomkovi, vypodobnil zároveň myslitele i muže činu – jinými slovy představitele vlastního vitalistického světónázoru, most k nadčlověku.

V knižním vydání má dílo podobu jakéhosi triptychu. Samotné hře předchází autorova předmluva (ve formě rozsáhlé úvahy či studie) a následuje po ní *Příručka revolucionáře* (jakýsi manifest a sbírka aforismů). O *Příručce* se zde – poněkud postmoderně – hovoří jako o díle nikoliv Shawově, nýbrž jeho dramatického hrdiny Tannera. Oba prozaické texty, předmluva i příručka, tedy hru rámuje, a to jak formálně, tak ideově. Autor v nich formuluje a rozvádí její teze, což objasňuje, proč *Člověka a nadčlověka* žánrově určil právě jako „komedii a filosofii“. Shrňme nejprve děj hry s důrazem na jeho myšlenkovou strukturu.

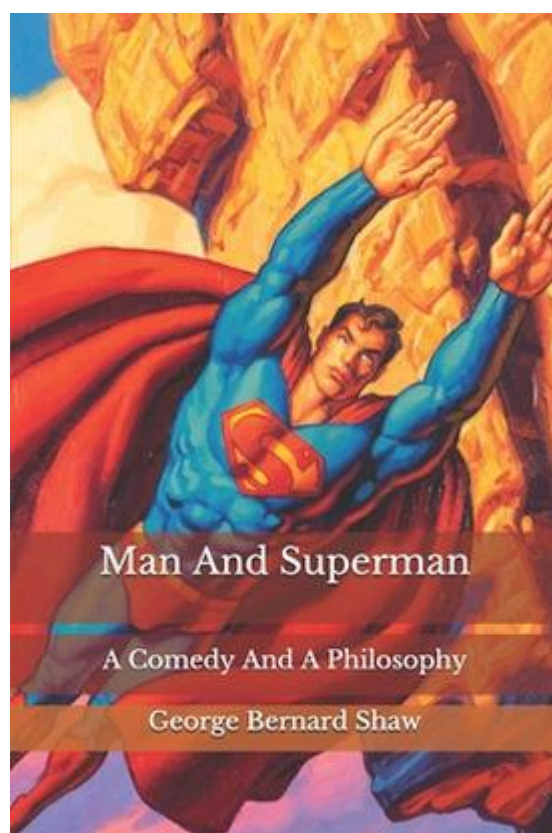
Tanner je revolucionářem a dráždivě novátorským filosofem, jenž mimo jiné požaduje zrušení manželství, aby nestálo v cestě **eugenice**. Když se dozví, že si ho jeho schovanka Anna zvolila za ženicha, pokusí se jí uniknout tím, že v motorovém voze podnikne cestu přes Evropu a Afriku. V Sieře ho však zastaví lupiči, vedení nešťastně zamilovaným Židem Mendozou. Zajatý Tanner si zdímně a zdá se mu o výjevu v pekle. Právě tento výstup tvoří – zpravidla vypouštěné – intermezzo.

V pekelné nicotě filosofuje Tannerův pradávnný předek don Juan (který má Tannerovu podobu, poněvadž v revolucionáři coby v jeho potomkovi přežívá Juanův povahový typus) se svou někdejší známostí Annou. Ukazuje se, že tento don Juan je Filosofem, usilujícím o sebeuvědomění přírody prostřednictvím lidské mysli. Proto za života unikal manželství se svedenými ženami a nechtěl se stát pouhým otrokem plodivé síly, soustředěným na péči o děti. K debatě se brzy připojují Annin otec (ztělesňující falešnou pokrokovost) a galantní ďábel (nesoucí Mendozovy rysy, a tudíž značící sentimentálního romantika). Juan-Tanner v závěru rozhovoru zavrhuje pouhé zdání, které je podstatou pekla, a oddanost druhořadým cílům:

kráse či požitku, jež dosud nacházel u milenek. Místo toho shledává výsostnou hodnotu v životě a upřednostňuje jeho nesnadnou skutečnost před klamem. Opouští tedy peklo i s jeho obyvateli – všemi ostatními typy povah – a odchází do nebe.

Snová mezihra předznamená volbu skutečného Tannera, jež ze snu vyruší příjezd Anny a jejích společníků. Revolucionář jí nakonec podlehne a svolí, že si se s ní ožení, čímž přitaká Životu a Skutečnosti jakožto principu. Obětuje totiž vlastní individuum, až dosud svobodné, zájmům lidského druhu; zavazuje se na úkor duševní činnosti a abstraktního poznávání světa k plození, vychovávání a zaopatřování potomků.

Tuto myšlenku doplňují předmluva i *Příručka revolucionáře*. V nich autor vysvětluje, že **socialismus** zatím vždy selhával proto, že až dosud majetková nerovnost nebránila lidstvu v přežití. To se však s globalizací mění. Stále složitější svět si žádá nového člověka, lepšího než všichni dosavadní, který by jej byl schopen řídit. Nadčlověk se stává přímo nutností. Jak ho ale opatřit? George Bernard Shaw spatřuje řešení ve státní eugenice. Jestliže k ní lidstvo přistoupí, bude to podle Shawa změna pouze kvantitativní, neboť stát odjakživa vybíral partnery pro své vládce: dědice trůnu. Jelikož však moderním zemím už nevládnou monarchové, nýbrž lid, je třeba racionálně hledat protějšky pro tohoto nového vladaře, pro demokratické davy. Oligarchie – soudí spisovatel – padly, poněvadž nenalezly ani jediného nadčlověka, který by stanul v jejich čele. **Demokracie** tedy může fungovat tím méně, jestliže nevyšlechtíme voličstvo nadlidí. 2]

Eugenika si prý vyžádá jednak odstranění majetku, neboť rozdíly v hmotných poměrech brání párování vhodných jedinců, a jednak instituce manželství. George Bernard Shaw, jenž sám žil v celibátním svazku s fabiánskou intelektuálkou **Charlotte Pyne-Townshendovou**, totiž pozoroval, že manželství a plození dětí lze oddělit. Nejvhodnější rodiče podle něj často nejsou zároveň nejvhodnějšími partnery, což ilustruje pomyslným případem: syn prostého čilého anglického venkovana a vzdělané Židovky by prý zdědil rovnováhu mezi životem a myšlenkou, ale jeho matka a otec by se navzájem nesnesli. (Ač to spisovatel v *Příručce* nezmiňuje výslovně, třetí překážku na cestě k nadčlověku spatřuje v rasové endogamii. V závěru jiného dílka, filosofické povídky *Cesta černošské dívky k bohu*, se hrdinka vdává za irského socialistu a rodí mu „krásné kávové děti“.)

„Nadlidstvo“ a Shawova metafysika pohlaví

Taková by tedy měla být eugenika. Jak má vypadat nadčlověk, si Shaw není jist. Patrně prý musí alespoň splňovat ideál *kalokagathie* a nemá být „fanatikem ctnosti“, nýbrž spíš vynalézavým volnomyšlenkářem, imoralistou. Je-li to představa příliš vágní, lze nadčlověka připodobnit ke konkrétním historickým osobnostem. Zvláštní pozornost George Bernard Shaw věnuje precedentu **osady na řece Oneida Creek** v americkém státu New York. Mezi lety 1848-1878 v ní fungovala malá společnost tzv. perfekcionista, založená na komunistických a eugenických principech. V jejím vůdci **Noyesovi** – prototypu komunisty, kterého „*můžeme zhruba definovat jako neobyčejně hrdou osobu, jež zamýšlí obohatit společný kapitál, místo aby jej vykořisťovala*“ – Shaw spatřuje historickou epifanii Nadčlověka. Jednotliví nadlidé však už nestačí: je třeba nadlidstva. „*Kdyby Noeyes byl měl organizovat ne několik tuctů perfekcionista, nýbrž celé Spojené státy, Amerika by ho porazila právě tak dokonale, jako Anglie porazila Olivera Cromwella, Francie Napoleona nebo Řím Julia Caesara.*“

Není to ovšem jen státní eugenika, co může nadčlověka vyvolat v život, ale i vůle jednotlivce. Hlavní hrdinové hry, Anna a Tanner, ztělesňují dva přístupy k transcendenci: ženský a mužský. Ženským principem je podle Shawa Život, schopnost obětovat vlastní osobu zájmu dětí. Mužským principem spočívá v Sebeuvědomění; muž je totiž coby filosof mozkiem vesmíru. Jeho prostřednictvím se Příroda snaží poznávat sebe samu a řídit Život, aby prospíval čím dál lépe. Obě pohlaví a jejich prostřednictvím i oba přístupy ke skutečnosti spolu soupeří. Průměrná žena 3] touží mít v muži jedině nástroj ke zplození a výchově potomků, jehož pozornost nesmí nic rozptýlit. Poněkud nadprůměrný muž naopak potřebuje *otium* (pokoj). Jeho poznávací činnosti nejlépe vyhovuje studium žen z dálky, snad jako milenek, nikoliv však matek jeho dětí, jež by ho poutaly k domácnosti. Ani jedna ze sil, které spolu v této plodné dialektice soupeří, není méněcenná. Někteří vynikající mužové však musejí podlehnout a stát se otci, aby svůj vytríbený intelekt předali potomkům. Proto se Tanner podrobuje Anně a v ní samotné vůli Života. Don Juan v této hře nedobývá – je dobyt.

Čteme-li *Člověka a nadčlověka*, nelze nezpomenout na *Metafysiku pohlavní lásky*. Ať už jde o **Schopenhauerův** vliv, nebo o konvergentní vývoj obou myslitelů, některé představy sdílejí: pokračování druhu jako forma transcendence, v níž jednotlivec překračuje sám sebe; vůle k životu coby mocný a slepý živel, na kterém se zmítá skořápka individua; nebo poznávací činnost umožněná jedině oddělením intelektu od pohlavního pudu. I Shawův světový názor určuje idealismus a voluntarismus. Vývoj hmoty (včetně hospodářství) u něj závisí na vůli, a to zejména vůli výjimečných lidí nespázaných mravem a zvykem. I proto je možno nasměrovat dějiny k nadčlověku – hlavnímu cíli – a k socialismu, cíli dílčímu. Bez tohoto „biologického převratu“ nelze pomýšlet na převrat sociální; do té doby zůstává pokrok v morálních záležitostech klamem. Vegetarián Shaw to dokládá mimo jiné na vztahu člověka ke zvířatům, jenž se sice mění v jednotlivostech, ale celkově zůstává stále stejně krutý, neboť člověk je dosud *pouhým* člověkem.

Autor uvádí, že u Nietzscheho našel pro svého nadčlověka jen okrajovou inspiraci. Teilhard de Chardin se zase nehlasí k Shawově vlivu, třebaže jeho nadčlověk má s tím Shawovým několik styčných bodů. Stejně jako George Bernard Shaw ani jezuitský paleontolog nevolá po

„vyšším jednotlivci“, nýbrž po celém nadlidstvu. Rovněž u Teilharda se evoluce sama ujímá řízení, když prostřednictvím lidského mozku poznala sebe sama. Také on vyžaduje „eugeniku“, která však nebude dbát o rasu. A oba filosofové spatřují pohon vývoje ve zjasňování vědomí. U křesťanského myslitele toto zjasňování spočívá v čím dál těsnějším sbližování individuálních myslí, u Shawa pak v lepším poznání sebe sama a skutečnosti, k němuž má vést nekrvavé soutěžení názorů. Vedle toho ovšem i GBS usiluje o překonání „partikularismu“, a to prostřednictvím „služby životu“, univerzální síle společné všem lidem i zvířatům. 3] Přesto má Shawův nadčlověk jiný cíl než Teilhardův – neusiluje o splynutí s bohem, třebaže ani on nepostrádá jisté náboženské prvky.

Evolucionismus irského dramatika nebyl čistým darwinismem. Vývoj podle něj nemá příčiny pouze fyzické, nýbrž i metafysické, a není hmotně determinován: může do něj zasahovat intelekt jednotlivého stvoření. V souladu s tímto názorem se Shaw hlásil k vitalismu, tedy k přesvědčení, že přírodu a vývoj oduševňuje nehmotná síla. Coby silně idealistický ateista dokonce kázal, že divadla se mají stát chrámy nového náboženství. Na těchto myšlenkách vystavěl pentalogii *Zpět k Methusalemovi* (v narážce na *Starý zákon* ji také nazýval „pentateuchem“), sepsanou mezi lety 1918-20. Podle autora má být jakousi „biblí či legendou“ víry v život, vyššího člověka a vítězství vůle nad hmotou. První hra cyklu se odehrává v biblickém ráji, kde se Adam a Eva zříkají individuální nesmrtnosti; poslední v daleké budoucnosti, kdy se lidé téměř již znovu dotkli věčnosti. Prodělávají mládí během tří let a zbytek předlouhých životů tráví shromažďováním zkušeností, směřující k osvobození od hmoty. (Tím ostatně opět připomíná Teilhardovu představu nadlidské evoluce, vedoucí až k odložení těl.)

Člověk - přinejmenším ve svojí vyšší podobě - tedy u Shawa zodpovídá za budoucnost druhu. Autorova dramatická zvěst o nadčlověku je filosofií činu. Není tedy divu, že *Příručka revolucionáře*, jež vyhláší nadčlověka za předpoklad demokratického a globalizovaného světa a eugeniku za nutnost, se z moderních vydání knihy často vynechává, stejně jako se ze samotné hry vypouští klíčové intermezzo.

Potěšilo by Shawa, že myšlenky modloborného buřiče Jana Tannera znějí i po sto šestnácti letech revolučně?

Poznámky

1] Uvedené rozlišení pochází ze hry *Nepřítel lidu*, s jejímž hlavním hrdinou dr. Stockmannem se Ibsen ztotožňoval.

2] Tento aspekt knihy kritizoval v dopisu autorovi L. N. Tolstoj: i davy prý mohou přijmout lepší náboženství a praktikovat je, „kdežto učinit *nadčlověky z lidí, jací jsou dnes, nebo vypěstovat nové by vyžadovalo zvláštních podmínek, jež jsou právě tak těžko splnitelné jako podmínky, jichž je třeba k zušlechtění lidstva pokrokem a civilizací*“.

3] Podle Shawa existují i geniální ženy-filosofky, jako byla například George Sandová. Ty

DĚLSKÝ POTÁPĚČ

mohou toužit po dětech, ale nemusejí – pokud se Sandová rozhodla stát matkou, motivovala ji k tomu prý snaha poznat skutečnost a ztvárnit ji ve svém díle.

4] Marxistický literární vědec Zdeněk Vančura označuje tuto službu životu jako „universalismus“, aby vynikla v protikladu k partikularismu, proti němuž Shaw bojoval (nacionalismu, církevnictví, třídnímu vědomí atp.). [VANČURA, Zdeněk. *George Bernard Shaw*. Praha: Orbis, 1956. Podle jeho knihy je citován i Tolstého dopis.]

Úryvky z *Člověka a nadčlověka* jsou citovány podle českého vydání (přel. Ivan Schulz. Praha: Kamila Neumannová, 1919.)